

**ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LIX**

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

ZBORNİK RADOVA

VIZANTOLOŠKOG INSTITUTA
LIX

Rédacteurs

LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ
BOJANA KRSMANOVIĆ

Comité de rédaction

*Stanoje Bojanin, Jean-Claude Cheynet (Paris), Evangelos Chrysos (Athènes),
Dejan Dželebdžić, Niels Gaul (Edinburgh), Michael Grünbart (Münster),
Vujadin Ivanišević, Erika Juhász (Budapest), Jovanka Kalić, Sergej Karpov (Moscou),
Predrag Komatina, Bojana Krsmanović, Aleksandar Loma, Ljubomir Maksimović,
Miodrag Marković, Athanasios Markopoulos (Athènes), Maria Mavroudi (Berkeley, CA),
Ljubomir Milanović, Bojan Miljković, Srđan Pirivatrić, Claudia Rapp (Vienne),
Peter Schreiner (Munich), Gojko Subotić, Mirjana Živojinović*

Secrétaire de la rédaction

Jovana Šjaković

BEOGRAD
2022

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LIX

Уредници
ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ
БОЈАНА КРСМАНОВИЋ

Редакциони одбор
*Стијаноје Бојанин, Нилс Гаул (Единбург), Михаел Гринбарџ (Минстер),
Мирјана Живојиновић, Вујадин Иванишевић, Ерика Јухас (Будимпешта), Јованка Калић,
Сергеј Карпов (Москва), Предрај Комајина, Бојана Крсмановић, Александар Лома,
Марија Мавруди (Беркли), Љубомир Максимовић, Миодрај Марковић,
Аијанасиос Маркоулоу (Атина), Љубомир Милановић, Бојан Миљковић,
Срђан Пиривајрић, Клаудија Рај (Беч), Гојко Субојић, Еванџелос Хрисос (Атина),
Дејан Џелебџић, Жан-Клод Шене (Париз), Петер Шрајнер (Минхен)*

Секретар редакције
Јована Шијаковић

БЕОГРАД
2022

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ,
30. новембра 2022.

Ова књига објављена је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – TABLE DE MATIÈRES

<i>Предраї Комаїина</i> , О натпису на крстионици из времена кнеза Вишеслава. Нека епиграфска запажања	7
<i>Predrag Komatina</i> , On the inscription on the baptismal font from the time of prince Višeslav. Some epigraphic remarks	25
<i>Christos Malatras</i> , An unpublished seal of Konstantinos Philosophos, his family, and the thema of the Islands	27
<i>Христїос Малаїрас</i> , Необјављени печат Константина Филозофа, његова породица и тема Острва	51
<i>Miloš Cvetković</i> , The role of dignitaries of lower-rank thematic units in Byzantine society	55
<i>Милош Цвеїковић</i> , Улога функционера нижих јединица тематског уређења у византијском друштву	86
<i>Тамара Илић</i> , Квестор – квезитор – кјестор	89
<i>Tamara Ilić</i> , Quaestor (ΚΥΑΙΣΤΩΡ) – Quaesitor-ΟΣ – ΚΟΙΑΙΣΤΩΡ	131
<i>Frederick Lauritzen</i> , Plotinus the Antipalamite	133
<i>Фредерик Лаурицен</i> , Антипаламита Плотин	145
<i>Срђан Шаркић</i> , Уговор о зајму и заштита дужника од зеленашких камата у средњовековном српском праву	147
<i>Srđan Šarkić</i> , Contract of loan and protection of debtors against usury in Serbian mediaeval law	155

<i>Zoran Čvoroviћ, Obrok</i> из члана 110. Душановог законика и <i>йосул</i> из законских споменика руског средњовековног права	157
<i>Zoran Čvorović, Obrok</i> from article 110 of the Dushan Code and <i>posul</i> from legal sources of Russian medieval law	184
<i>Salvatore Costanza, I Serbi e la guerra al Turco</i> nelle epistole di Francesco Filelfo	185
<i>Salvatore Costanza, The Serbs and the war against the Turks</i> in the letters of Francesco Filelfo	209
<i>Miloš Živković, Warrior saints at Nerezi</i> – the selection of figures and other remarks on their iconography	211
<i>Милош Живковић, Свети ратници у Нерезима</i> – персонални састав и друга запажања о иконографији	246
<i>Michael Altripp, Die Rezeption trinitarisch interpretierter</i> <i>Texte des Alten Testaments in der byzantinischen Kunst</i>	251
<i>Michael Altripp, The Reception of the Old Testament passages</i> <i>interpreted according to the Trinitarian dogma in Byzantine Art</i>	264

ПРЕДРАГ КОМАТИНА
Византолошки институт САНУ, Београд
predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs

О НАТПИСУ НА КРСТИОНИЦИ ИЗ ВРЕМЕНА КНЕЗА ВИШЕСЛАВА. НЕКА ЕПИГРАФСКА ЗАПАЖАЊА

У раду се разматрају неке епиграфске особености натписа на крстионици свештеника Јована из времена кнеза Вишеслава с краја VIII и почетка IX века и указује на сличности и подударности између њих и натписа которског епископа Јована на архитраву у которској Катедрали Св. Трифуна из 805. године. На основу њих се износи претпоставка да би се и крстионица могла приписати познатој „которској клесарској радионици из времена епископа Јована“.

Кључне речи: крстионица, кнез Вишеслав, которски епископ Јован, Котор, „которска клесарска радионица“

The paper discusses some epigraphic features of the inscription on the baptismal font of the priest John from the time of Prince Višeslav from the end of the 8th and the beginning of the 9th century and points out the similarities and parallels between it and the inscription of Bishop John of Kotor on the architrave in the Kotor Cathedral of St. Tryphon from 805. Based on them, it is assumed that the baptismal font could also be attributed to the famous “Kotor stonemasons’ workshop from the time of Bishop John”.

Keywords: baptismal font, Prince Višeslav, Bishop John of Kotor, Kotor, “Kotor stonemasons’ workshop”

Крстионица коју је, како сведочи натпис на њеним страницама, дао да се изради „свештеник Јован у време кнеза Вишеслава“, а по својим стилским одликама потиче с краја VIII и почетка IX века, позната је научној јавности од 1853, када се нашла у Градском музеју Корер у Венецији (Museo Correr). Од друге половине XIX века у науци превладава мишљење да је у питању

споменик који потиче из хрватског града Нина и чува успомену на из других извора непознатог хрватског кнеза Вишеслава, мада је такво мишљење у више наврата и са више страна претрпело озбиљну критику.¹ С обзиром на време настанка крстионице, у науци се од самог почетка јавила и идеја да се помен кнеза Вишеслава односи на истоименог српског кнеза с краја VIII и почетка IX века, познатог из списка *De administrando imperio* византијског цара Константи-на VII Порфирогенита (913–959),² али она није била прихваћена ни у хрватској ни у српској историографији, у којој се углавном узимало да се ради о хрватском споменику.³ Самим тим, поменути споменик и није био у фокусу српске историографије. На њега је поново скренуо пажњу Ђ. Јанковић, који је указао на сличност тордираних полустубића са украса крстионице са остацима тордираних полустубића у рушевинама Манастира Св. Арханђела на Светомихољској Превлаци код Тивта у Боки Которској, као и на аналогije на неким другим украсима, нпр. на стилизованој представи крина и преплету којим је украшен крст, и покушао да лоцира место првобитног положаја крстионице у поменутом храму.⁴ Одлучно је становиште о српском пореклу крстионице заступао М. Алексић, који је инсистирао на идентификацији кнеза Вишеслава са истоименим српским кнезом којег помиње Порфирогенит, указујући на чињеницу да ниједан други јужнословенски кнез с тим именом није познат из историјских извора и на то да се латински облик његовог имена уклесан на крстионици (*Vuissasclauo*) у потпуности подудара са грчким обликом који за српског кнеза употребљава Порфирогенит (*Βοϊσέσθλαβος*).⁵ Он је такође предложио и идентификацију презвитера Јована са которским епископом Јованом с краја VIII и почетка IX века, указујући на значај Котора као црквеног средишта у јужним деловима Далмације и његову добро познату градитељску

¹ О проблематици везаној за порекло крстионице, њено датирање и атрибуцију, научну полемику у вези с њом и њено место у историографији и култури постоји обимна литература, цр. *Petriccioli*, *Krstionica*, 125–134; *Delonga*, *Latinski epigrafički spomenici*, 205–207; *Matijević Sokol*, *Krnsni zdenac*, 1–30; *Vedriš*, *Baptismal Font*, 65–93; *Алексић*, *Српске земље*, 105–112. *Jakšić*, *On the Origin*, 241–245; *isti*, *Manipulacija povijesnim spomenicima*, 40–45; *isti*, *Klesarstvo*, 377–416, одбацује идеју о нинском пореклу крстионице, прихвата идентификацију свештеника Јована са истоименим свештеником који се помиње у писмима папе Јована VIII (872–882) хрватском кнезу Бранимиру (*presbyter Iohannes*) из 879. и који је и пре тога вршио значајне дипломатске мисије за папу, а био је родом из Венеције, те сам споменик датира у последњу четвртину IX века, а у кнезу Вишеславу препознаје захумског владара и оца каснијег захумског кнеза Михаила, али сматра да је сама крстионица, за потребе мисије код поменутог кнеза, настала у Венецији, и да је по свој прилици никада није ни напустила.

² *DAI*, 32.30–35; *Комајина*, *Константин Порфирогенит*, 229–230.

³ Уп. *Комајина*, *Црквена политика*, 272–273; *Алексић*, *Српске земље*, 110.

⁴ *Јанковић*, *Српско Поморје*, 100–102.

⁵ Cf. *Lota*, *Sprachgut*, 119, који је показао да грчко *οί* код Порфирогенита и латинско *ii* на крстионици представљају старословенско *у*, тј. ћирилично *ы* у имену *Vyšeslavъ* (*Вишеславъ*), *Комајина*, *Константин Порфирогенит*, 230, нап. 1245. Име оца захумског кнеза Михаила гласило је на грчком Βουσεβουτζης (забележено у ген., Μιχαήλ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβουτζη, *DAI*, 33.16–17), и одаје словенски облик **Vuševъsъ* < **Vuševъsъ*, а не Вишеслав, *Комајина*, *Константин Порфирогенит*, 280.

активност.⁶ Најзад, тезу о српском пореклу крстионице и идентификацији кнеза Вишеслава са истоименим српским кнезом с краја VIII и почетка IX века недавно је узео у обзир и М. Марковић, који је указао на сличности између мотива тордиране траке и тропруте плетенице са „очима“ у најстаријој декоративној пластици Цркве Св. Петра у Расу, коју датује у прве деценије IX века, са одговарајућом рељефном декорацијом на крстионици.⁷

Епиграфске одлике натписа на крстионици до сада нису коришћене као аргумент у прилог наведеној тези. У овом прилогу бисмо желели да укажемо на неке карактеристичне сличности и подударности између натписа на крстионици, с једне стране,⁸ и натписа которског епископа Јована на архитраву у Катедрали Св. Трифуна у Котору из 805. године, с друге.⁹

Најпре пада у очи сличност између речи TE(m)PORE на крстионици и TE(m)PORIB(us) на архитраву – слова TE су представљена лигатуром на истоветан начин, слово M је изостављено, O је на оба места мало и смештено у доњој половини слова P поред доњег дела његове вертикалне црте, док су групе RE на крстионици и RI на архитраву решене на истоветан начин, смештањем вокала у доњу половину слова R, између његове вертикалне црте и дијагоналног крака.

На исти начин на који је представљена група TE на натпису на крстионици и на натпису на архитраву – лигатуром у којој је вертикална црта слова T служила као основа за наредна слова, представљене су на крстионици и неке друге словне групе које почињу словом T, нпр. TR, TER, TEN.

Такође, на исти начин на који је представљена група RE на крстионици и RI на архитраву, уписивањем наредног слова у доњи део слова R, између његове вертикалне црте и дијагоналног крака, решене су на крстионици и друге сличне групе, нпр. RA, RI.

Комбинација слова P и наредног слова које је смањене величине смештено у доњој половини слова P уз његову вертикалну црту среће се на натпису на крстионици више пута, у групама PI, PS, PA, PO, а такође и на натпису на архитраву три пута, у групама PO, PS, PI.

Заједничка карактеристика оба натписа је и употреба смањеног слова O, које је мање од величине суседних слова и смештено како би попунило празан простор у њиховом горњем или доњем делу. На натпису на архитраву јавља се

⁶ Алексић, Српске земље, 111–112. Которски епископ Јован се помиње међу учесницима Седмог васељенског сабора у Никеји 787. и на два бококоторска натписа из прве деценије IX века, *Комашина*, Црква и држава, 53, 62; *Lončar*, Dva natpisa, 185–912.

⁷ Марковић, *Војвођић*, Црква Светих апостола, 97–108.

⁸ Cf. Šeper, *Taufstein des Kroatischen Fürsten Višeslav*, 5–6; *Petriccioli*, *Krstionica*, 129; *De-longa*, *Latinski epigrafički spomenici*, 205–207; *Matijević Sokol*, *Krsni zdenac*, 15; *Vežić*, *Lončar*, *Nostigmen*, 241.

⁹ Уп. ИЦГ I, 371, ск. 60 (*J. Ковачевић*); *Lončar*, Dva natpisa, 186, који усваја и ново датирање натписа у 805. годину, уместо дотадашњег датирања у 809, исто, 186–189.

искључиво оно, на три места, у групама PO, IOH, CON, док се на натпису на крстионици користи равноправно са великим O, на више места, у групама TO, VO, CO, DO, PO.

На натпису на крстионици и на оном са архитрава на исти начин је представљена и група TI, тако што је умањено слово I смештено испод горње хоризонталне црте слова T.

На крстионици је слово V у неким случајевима исклесано тако што је за један од његова два дијагонална крака искоришћен вертикални или дијагонални крак претходног или наредног слова, на који се у доњем делу надовезује други крак слова V. За ту појаву на крстионици постоји више примера, у групама VT, VM, TV, NV, VB, PV. Иста појава се може приметити и на натпису на архитраву у групи MV.

На оба натписа се јавља истоветна лигатура за AT, TA, у којој је вертикална црта слова T искоришћена и као дијагонални крак слова A.

На натпису на крстионици су групе DE, DV, DA на више места представљене тако што су на вертикалну црту слова D са његове унутрашње стране, унутар заобљеног дела, додавани остали елементи вокала, управо као што је и на архитраву група DI представљена тако што је слово I смештено унутар заобљеног дела слова D.

Једна од карактеристика натписа на крстионици која је одавно примењена и истакнута јесте и та да на њему слова B, D, P, R имају издужену вертикалну црту која се продужава преко њихових хоризонталних ивица, што је објашњено као типична појава у латинској епиграфици из VIII и с почетка IX века и указано на то да се она јавља и на натпису на саркофагу сплитског приора Петра с почетка IX века.¹⁰ Исту карактеристику, међутим, можемо приметити и на натпису епископа Јована са которског архитрава, где постоји једно управо такво слово B са издуженом вертикалном цртом, а она се јавља и на неким другим савременим бококоторским и јужнојадранским натписима, као што су натпис извесног Јована и његове жене на архитраву у Цркви Св. Марије у Котору, на фрагменту циборија у рушевинама Цркве Св. Михаила на Светомихољској Превлаци и на циборију из Улциња.¹¹

Примењено је, такође, да се на натпису на крстионици појављује специфична скраћеница за слог и предлог PER, у речи PERHENNE(m), сачињена уз помоћ хоризонталне цртице која је под правим углом уклесана преко вертикалне црте слова P испод његовог горњег облог дела.¹² Истоветна скраћеница за предлог PER постоји и на натпису на архитраву.

¹⁰ *Karaman*, O vremenu krstionice, 108–109; *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 15.

¹¹ *Kopač*, Остаци манастира, 151, сл. I, 40; *Vežić, Lončar*, Hoc tigmen, 138, 225; *Zornija*, Klesarska radionica, 93; *ista*, „Temporibus domini Iohannis episcopi...“, 26.

¹² *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 17.

Као значајна специфичност натписа на крстионици истиче се неуобичајена скраћеница PRB за реч PRESBYTER, уместо уобичајене PBR,¹³ која би могла имати аналогију у скраћеници EPS за EPISCOPUS на натпису епископа Јована на которском архитраву, уколико бисмо претпоставили да је у оба случаја логика којом се водио клесар била та да искористи прва два слова из прве и прво слово из друге половине речи – PR(es)B(yster), EP(i)S(copus).

На крстионици је и само име презвитера Јована, налогодавца натписа, скраћено – IOH(annes) PR(es)B(yster). Иако се у текстовима из библијског корпуса у вези са именом Св. Јована Крститеља скраћеница IOH за IOHANNES појављује већ од VII века,¹⁴ у епиграфици појава скраћивања имена особе која је посветила натпис није уобичајена и у северној Далмацији се јавља тек почетком X века, на натпису сплитског архиепископа Јована. Једини ранији примери наведене појаве могу се приметити управо на натписима которског епископа Јована, како на оном на которском архитраву – IOH(annis) EP(i)S(copi), тако и на оном из Бијеле – IOH(annis) / EPISCOP(i).¹⁵

Уопштено гледајући, облик слова која се јављају на релативно кратком натпису на которском архитраву – T, E, P, R, B, D, N, I, O, H, S, X, M, V – посве је истоветан облику тих слова на много дужем натпису на крстионици. Једино је код слова А хоризонтална црта нешто више искошена ка доле на левој страни него код истог слова на крстионици, где је она сасвим равна, а слово С је мање и заобљеније него на крстионици, где је крупно и четвртасто, мада је у једном случају и тамо заобљено (уп. табелу, колоне бр. 1 и бр. 2).

Насупрот тим очигледним сличностима са натписом епископа Јована на которском архитраву, натпис на крстионици одаје значајне разлике у односу на натписе из севернодалматинских подручја из истог времена. Тако је, на пример, на натпису на саркофагу архиепископа Јована из Сплита с краја VIII века,¹⁶ група QV (QU) сасвим различита него на крстионици, пошто је на сплитском натпису слово Q представљено уз помоћ заобљеног горњег дела са леве стране и издужене вертикалне црте са десне, за разлику од крстионице, где је оно цело заобљено с кратким дијагоналним краком у дну са десне стране, а слово V (U) на сплитском натпису такође се састоји од заобљеног левог крака и вертикалног стабла са десне стране, док је на крстионици састављено од два дијагонална крака који се спајају под оштрим углом. Слово O, које је на крстионици заобљено, на сплитском натпису је ромбоидног облика. Слово

¹³ *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 16–17.

¹⁴ *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 17.

¹⁵ *Basić*, Natpis nadbiskupa Ursa (I dio), 177–178. На натпису на саркофагу сплитског архиепископа Урса из VIII–IX века скраћена је само његова титула, али не и име, које је лигатуром повезано са претходном речју – [dom]N(us) или [indig]N(us) URSUS ARCHIEPISC(opus). О натпису из Бијеле, cf. *Lončar*, Dva natpisa, 190–192; *Zornija*, Klesarska radionica, 91–92.

¹⁶ *Basić*, Prilozi proučavanju, 74–87, уп. стр. 78; *Basić*, *Jurković*, Prilog opusu, 160–161.

A, које на крстионици има равну водоравну црту, на сплитском натпису има такође ромбоидну, на доле преломљену црту. На крстионици се код слова N дијагонална црта не протеже до врха и дна наспрамних вертикалних црта, док на сплитском натпису то јесте случај. За разлику од крстионице, на сплитском натпису слово S својим заобљеним деловима скоро да додирује средишњи део, готово се приближавајући облику арапске цифре 8. Слово E, које је на крстионици четвртасто, на сплитском натпису је заобљено (уп. таб., кол. бр. 3). Врло су сличног облика као на сплитском натпису на саркофагу архиепископа Јована и слова на луку олтарне преграде у каштелу Суђурац, који је сасвим аргументовано сврстан уз саркофаг архиепископа Јована у дела тзв. „сплитске клесарске радионице.“¹⁷

На натпису архиепископа Урса у Цркви Св. Анастасије у Задру с почетка IX века,¹⁸ слово S је у доњем делу затворено и подсећа на облик с натписа са сплитског саркофага архиепископа Јована, док је у горњем делу отворено и подсећа на натпис на крстионици. Слово V такође подсећа на оно са крстионице. Међутим, слово R је на њему сасвим различито него на крстионици, као и слово A, које има исти облик као на натпису са сплитског саркофага (уп. таб., кол. бр. 4).

Натпис на циборију из Стомбрате у Бијаћима између Сплита и Трогира, из прве половине IX века,¹⁹ повезује се са оним на крстионици због употребе карактеристичног израза „Trinum“ за свету Тројицу, који се ретко јавља у ондашњем латинитету. Међутим, он се на циборију јавља по свој прилици у виду именице, док се на крстионици јавља као придев – TRINV(m) P(er)HENNE(m), управо онако како исти израз користе лангобардски писци VIII–IX века.²⁰ Поред тога, слова на натпису на циборију, знатно вештије исклесана него она на крстионици, не указују на непосредну везу два споменика. На циборију, чији је натпис тек делимично очуван, нема карактеристичних лигатура и скраћеница, на њему чак ни назални завршеци слогова у речима TRINVM, TEMPO[RE], нису скраћени, за разлику од TRINV(m), TE(m)PORE на крстионици, као ни име [IOH]ANIS, насупрот IOH(annes) на крстионици, а слово Q, као и група QV такође изгледају сасвим другачије (уп. таб., кол. бр. 5).

Од севернодалматинских натписа, обликом слова на натпис на крстионици највише подсећа натпис на саркофагу сплитског приора Петра из првих деценија IX века.²¹ Од сличности је најупечатљивија већ поменута околност да и на њему слова B, D, P, R имају издужену вертикалну црту која се продужава преко њихових хоризонталних ивица. Међутим, између њих постоје и

¹⁷ Basić, Jurković, Prilog opusu, 157–162.

¹⁸ Basić, Natpis nadbiskupa Ursa (I. dio), 153–178, уп. стр. 155, 161, 163.

¹⁹ Delonga, Latinski epigrafički spomenici, 48–50; Vežić, Lončar, Hoc tigmen, 206–223.

²⁰ Vežić, Lončar, Hoc tigmen, 206–210.

²¹ Basić, Prilozi proučavanju, 78.

значајне разлике. На натпису приора Петра, на пример, група RI је увек представљена као два одвојена слова, док је на крстионици слово I умањено и смештено у доњем делу слова R између његове вертикалне црте и дијагоналног крака. Група TRI је на Петровом натпису представљена уз помоћ лигатуре TR и посебног слова I, док је на натпису на крстионици слово I на описани начин смештено у доњи део слова R, које је пак део лигатуре TR. На Петровом натпису се јављају лигатуре за групе TRV, RV, док је на крстионици група RV представљена са два одвојена слова. С друге стране, на Петровом натпису нема повезивања слова у групи NV, као на крстионици, и у групи MV, као на которском архитраву. Слово S је на Петровом натпису затвореније него на крстионици и подсећа на облик на саркофагу архиепископа Јована. Најзад, слово Q на натпису приора Петра има сасвим другачији облик него на крстионици, сличан оном на натпису на сплитском саркофагу архиепископа Јована, а групу QV (QU) представља скраћеница у облику описаног слова Q са водоравном цртицом под правим углом у односу на издужену вертикалну црту испод заобљеног горњег дела, док се на крстионици она увек бележи као два одвојена слова QV (уп. таб., кол. бр. 6).

Облик слова на натпису на крстионици одаје знатне сличности и са натписом на циборију проконзула Гргура из Задра из 1033–1036. године,²² због чега је М. Шепер, упркос стилским одликама које јасно упућују на прелаз из VIII у IX век као време настанка крстионице, покушао да је датије у прву половину XI века.²³ Међутим, мимо тога што су на њему слова очигледно знатно вештије израде него на крстионици, на задарском циборију, на пример, слово Q има сасвим различит облик него на крстионици и подсећа на пужа смештеног у доњем делу испод левог дијагоналног крака наредног слова V (уп. таб., кол. бр. 7).

Из више разлога натпис на крстионици из времена кнеза Вишеслава често је довођен у везу са натписом хрватског кнеза Мутимира (*princers Muncimir*) у Уздољу код Книна из 895. године,²⁴ како због општег облика слова, изгледа рељефне представе крста и других украсних елемената, тако и због употребе карактеристичног глагола CO(m)PSIT на оба споменика на исти начин.²⁵ Међутим, поред тога што по својим стилским одликама потичу из различитих периода, када су у питању епиграфске одлике самих натписа, два

²² *Vežić, Lončar*, Hoc tigmen, 204–205.

²³ *Šeper*, Taufstein des Kroatischen Fürsten Višeslav, 1–21.

²⁴ *Delonga*, Latinski epigrafički spomenici, 156–157.

²⁵ Уп. *Matijević Sokol*, Natpis kneza Muncimira, 149–158, која у крстионици из времена кнеза Вишеслава препознаје узор и инспирацију за Мутимиров споменик; *Jakšić*, U selu Uzdoљу, 135–152; *isti*, Klesarstvo, 391–403, који наведене сличности узима као потврду свог датирања крстионице у последње деценије IX века. О глаголу „compsit“, за који је показано да се јавља на бројним споменицима у Италији у широком временском распону од VI до XI века, укључујући и фразу „hoc compsit opus“ забележену на оба источнојадранска споменика, уп. *Suić*, Prilog tumačenju, 197–203; *Delonga*, Latinski epigrafički spomenici, 205, nap. 86; *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 16–17, 21; *ista*, Natpis kneza Muncimira, 153–154; *Jakšić*, Klesarstvo, 391–400.

споменика имају и неке врло карактеристичне разлике. На пример, код слова U на Мутимировом натпису леви крак је заобљен, док је на крстионици оно преломљено, тј. састављено од два дијагонална крака који се спајају под оштрим углом (V), самим тим је и лигатура UN изведена додавањем левог заобљеног дела слова U на леву усправну црту слова N, док су на крстионици сличне лигатуре прављене додавањем левог дијагоналног крака слова V на усправну црту наредног слова (VT, VM, VB). Слова B и D на Мутимировом натпису немају продужену усправну црту, карактеристичну за крстионицу, а група QV (QU), која је на крстионици бележена двама одвојеним капиталним словима, на њему је представљена лигатуром обликованом тако што је на мали издвојени десни крак слова Q додат десни дијагонални крак слова V. Слово R је на њему такође донекле другачије, у томе што је његов дијагонални десни крак потпуно исправљен, док је на крстионици ипак мало заобљенији, а група RV је представљена као лигатура, док је на крстионици чине два одвојена слова (уп. таб., кол. бр. 8).

С друге стране, сличност између натписа епископа Јована на которском архитраву и натписа на крстионици већа је чак и од сличности између натписа на которском архитраву и других бококоторских натписа на споменицима из такозване „каторске клесарске радионице“ епископа Јована с краја VIII и почетка IX века,²⁶ као и оних на савременим споменицима из других јужнојадранских градова.²⁷ На већини њих слова N, I, T, S, C, M су истог облика као на крстионици и на натпису епископа Јована на которском архитраву, на неким од њих слова B, D, P, R имају и карактеристичне продужетке вертикалне црте, али су, с друге стране, слова E, U на некима од њих заобљена, слово O је најчешће ромбоидног облика, слово A има средишњу водоравну црту која је преломљена на доле или значајно спуштена на леву страну, а слово H има облик h (уп. таб., кол. бр. 10). Премда на њему нема карактеристичних лигатура, према општем облику слова натпису епископа Јована на которском архитраву највише наликују фрагменти натписа на архитраву из Бијеле,²⁸ на којем је сачувано име цара Нићифора (802–811) и истог епископа Јована – „[...temporibus domini N]ICI(for)I MAG(ni) IMP(eratoris) ET D(omi)N(i) IOH(annis) / EPSCOP(i).“ Тај натпис, у коме се среће и карактеристична скраћеница IOH за име епископа, о чему је већ било речи, дело је, како је у науци већ показано, истих клесара као и онај на которском архитраву (уп. таб., кол. бр. 9).²⁹

²⁶ О „клесарској радионици епископа Јована“, уп. *Zornija, Klesarska radionica*, 87–118; *ista, „Temporibus domini Iohannis episcopi...“*, 23–40.

²⁷ Уп. *Ковачевић*, Средњовековни епиграфски споменици, 41–45; ИЦГ I, 328–332, 335–339, 367–380 (*J. Ковачевић*); *Мијовић*, Улцињски циборијум, 91–103; *Jakšić*, Predromanički reljefi, 129–148; *isti*, A ninth-century stone-cutting workshop, 590–598; *Препаговућ-Пејировућ*, Улцињски циборијум, 247–264; *Vežić, Lončar*, Нос tigmen, 124–149, 224–231.

²⁸ ИЦГ I, 335 (*J. Ковачевић*); *Lončar*, Dva natpisa, 190–192; *Zornija, Klesarska radionica*, 91–92.

²⁹ *Zornija, „Temporibus domini Johhannis episcopi“*, 25.

С обзиром на то да крстионица презвитера Јована из времена кнеза Вишеслава према својим стилским одликама потиче с краја VIII или почетка IX века, епиграфске сличности између натписа на њој и натписа которског епископа Јована на архитраву у Катедрали Св. Трифуна из 805. године указују на то да би се и она могла приписати „клесарској радионици“ которског епископа Јована с краја VIII и почетка IX века, која је, као и њој савремена „сплитска клесарска радионица“, имала своје узорне и исходиште у истом, познолангобардском и ранокаролиншком културном кругу северне Италије.³⁰ Епиграфске сличности између натписа на два поменута споменика су довољне да наведу на претпоставку да су их клесали мајстори школовани у истој клесарској школи. Извесно је да крстионица не потиче из самог Котора, јер би у том случају натпис на њој био датиран владавином савременог византијског цара, као и други которски и јужнојадрански натписи, али је несумњиво да потиче из Боке Которске, а да ли се првобитно заиста налазила у бенедиктинском Манастиру Св. Арханђела на Светомихољској превлаци код Тивта, првобитно подигнутом управо почетком IX века,³¹ остаје да се поткрепи новим налазима. Чињеница да је њен настанак датиран владавином српског кнеза Вишеслава с краја VIII–почетка IX века упућује на закључак да се у то време то подручје налазило под политичком влашћу српских кнежева. То оснажује претпоставку да је до издвајања поморских кнежевина Дукље, Травуније и Захумља из политичког оквира раносредњовековног српског кнежевства и образовања онакве геополитичке слике какву нам приказују дела цара Константина VII Порфирогенита средином X века дошло постепено, не пре средине IX века, управо онако како је то он описао у случају Травуније, за коју наводи да је постала посебна кнежевина у време српског кнеза Властимира средином IX века.³² Датирање настанка крстионице владавином српског кнеза и њено бококоторско порекло такође указују и на значајно место византијског и романског Котора као културног и црквеног средишта из којег су се Србима у залеђу ширили најранији утицаји хришћанства и хришћанске културе, приметни и у архитектури најстаријих српских црквених споменика, попут поменуте Петрове цркве у Расу,³³ али и најстаријег храма на месту потоње Цркве Св. Апостола у Пећи.³⁴

³⁰ *Basić*, *Ulomci najstarijeg ciborija*, 28–32.

³¹ *Кораћ*, *Остаци манастира*, 135–170; *Zagarčaniin*, *О неким rezultatima*, 54–63.

³² *Коматићина*, *Константин Порфирогенит*, 220–221, 284–287, 291–292.

³³ *Марковић*, *Војводић*, *Црква Светих апостола*, 103.

³⁴ *Чанак-Медић М.*, *Архитектура прве половине XIII века II*, 16, 24–29; *Јанковић*, *Српско Поморје*, 130–132.

Прилози:

† HEC FONS NER SVMITI NERMOS VREDDA
 ILLMINATOS. HEC RANSELER SVQVOD
 DRIM SVBERVITR BNE. FEFICANT
 RXNICE SALVBR CONFIDOTN
 HENNE. HOC IOH PRBSB EPBVSSAS
 LAVDLOP SBNE COP SITPEVOTE
 INHONORVDLEET SCI
 IOH SBPTI SFVINE DTPEO
 CLIENTV LOQVE SVO

1. Натпис на крстионици из времена кнеза Вишеслава
(Šeper, Taufstein des Kroatischen Fürsten Višeslav)

2. Натпис которског епископа Јована на архитраву у Катедрали Св. Трифуна у Котору из 805.
(фото Мери Зорнија)*

* Захваљујем се колегиници доц. др Мери Зорнија са Свеучилишта у Задру која ми је љубазно уступила фотографију, као и академику Миодрaгу Марковићу и др Дубравки Прерадовић, који су ми помогли да је набавим.

Крстионица (бр. 1)	Архитрав, Котор (бр. 2)	Саркофаг архиепископа Јована, Сплит (бр. 3)	Саркофаг архиепископа Урса, Задар (бр. 4)	Цибориј, Стомбрата (бр. 5)	Саркофаг приора Петра, Сплит (бр. 6)	Цибориј проконзула Гргура, Задар (бр. 7)	Натпис кнеза Мугимира (бр. 8)	Архитрав, Бијела (бр. 9)	Бококторски и др. споменници (бр. 10)
ЮН Н	А А	А А	А А	ДЕНІS					
А А	А А	А А	А А						АА
Г С С									С
ОУ Ю		ЧУ		 	♀	♀	♀		
О	О	♀							
Н	Н	Н							Н

Крстионица (бр. 1)	Архитрав, Котор (бр. 2)	Саркофаг архиепископа Јована, Сплит (бр. 3)	Саркофаг архиепископа Урса, Задар (бр. 4)	Цибориј, Стомбрата (бр. 5)	Саркофаг приора Петра, Сплит (бр. 6)	Цибориј проконзула Гргура, Задар (бр. 7)	Натпис кнеза Мутимира (бр. 8)	Архитрав, Бијела (бр. 9)	Бококторски и др. споменници (бр. 10)
S	S	S	S		S				S
E	E	E							E
V	U	U	Y				U		VU
R	R	R	R				R		
R̄N̄				FINVM					
R					RI				

Крстионица (бр. 1)	Архитрав, Котор (бр. 2)	Саркофаг архиепископа Јована, Сплит (бр. 3)	Саркофаг архиепископа Урса, Задар (бр. 4)	Цибориј, Стомбрата (бр. 5)	Саркофаг приора Петра, Сплит (бр. 6)	Цибориј проконзула Гругра, Задар (бр. 7)	Натпис кнеза Мугимира (бр. 8)	Архитрав, Бијела (бр. 9)	Бококторски и др. споменници (бр. 10)
RV					RV RV				
LOPSIT							LOPSIT		
H									

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio (= DAI), edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (CFHB 1).

Литература – Secondary Works

- Basić I., Jurković M.*, Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta* III/38 (2011) 149–185.
- Basić I.*, Natpis nadbiskupa Urša kao izvor za crkvenu povijest ranosrednjovjekovnog Zadra (I dio), *Starohrvatska prosvjeta* III/44–45 (2017–2018) 153–179.
- Basić I.*, Prilozi proučavanju crkve Svetog Mateja u Splitu, *Ars adriatica* 1 (2011) 67–96.
- Basić I.*, Ulomci najstarijeg ciborija splitske katedrale. Dopune *Splitskoj klesarskoj radionici*, ur. *D. Miličević, A. Marinković*, Zbornik Danâ Cvita Fiskovića V. Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske, Zbornik radova znanstvenog skupa »Dani Cvita Fiskovića« održanog 2012. godine, Zagreb 2014, 21–36.
- Delonga V.*, Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split 1996.
- Jakšić N.*, A ninth-century stone-cutting workshop in Southern Dalmatia, *Hortus Artium Medievalium* 20/2 (2014) 590–601.
- Jakšić N.*, Klesarstvo u službi evangelizacije. Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu, Split 2015.
- Jakšić N.*, Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice, Zbornik »Povijesno naslijeđe i nacionalni identitet«, Zagreb 2006, 40–45.
- Jakšić N.*, On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav, *Hortus Artium Medievalium* 8 (2002) 241–245.
- Jakšić N.*, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 38/1 (1999) 129–148.
- Jakšić N.*, U selu Uzdolju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira, *Starohrvatska prosvjeta* III/40 (2013) 135–153.
- Karaman Lj.*, O vremenu krstionice kneza Višeslava, *Peristil: Zbornik radova za povijest umjetnosti* 3/1 (1960) 107–109.
- Loma A.*, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, Zbornik radova Vizantološkog instituta 38 (1999–2000) 87–161.
- Lončar M.*, Dva natpisa iz Boke s imenom biskupa Ivana, *Croatia et Slavica Iadertina* 2/1 (2006) 185–913.
- Matijević Sokol M.*, Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, *Croatia Christiana periodica* 31(2007) 1–31.
- Matijević Sokol M.*, Natpis kneza Muncimira u kontekstu ranosrednjovjekovne epigrafije, ur. *Ž. Tomičić, A. Uglešić*, Zbornik o Luji Marunu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857–2007), Skradin – Knin, 7–8. prosinca 2007, Šibenik – Zadar – Zagreb 2009, 149–158.
- Petriccioli I.*, Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija, *Starohrvatska prosvjeta* III/14 (1984) 125–134.
- Suić M.*, Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: composuit ili compisit, Zbornik narodnog muzeja u Beogradu 9–10 (1979) 197–203.
- Šeper M.*, Der taufstein des Kroatischen Fürsten Višeslav aus dem Frühen Mittelalter, *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung (Archiv Paulus)* 15–16, Erlangen 1958, 1–21.

- Vedriš T.*, Baptismal Font of the Croats. A case study in the formation of a national symbol, *Memoirs of the American Academy in Rome* 62 (2017) 65–98.
- Vežić P., Lončar M.*, Нос тигмен. Ciboriji ranoga srednjega vijeka na tlu Istre i Dalmacije, Zadar 2009.
- Zagarčanin M.*, O nekim rezultatima novih arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta, *Istorijski zapisi* 89/3–4 (2016) 46–85.
- Zornija M.*, „Temporibus domini Iohannis episcopi...“ – o počecima predromaničke skulpture u Boki kotorskoj, *Ars Adriatica* 6 (2016) 23–40.
- Zornija M.*, Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana – doprinos formiranju predromaničke umjetnosti na jugoistočnom Jadranu, *Istorijski zapisi* 89/3–4 (2016) 87–118.
- Алексић М.*, Српске земље пре Немањића од 7. до 10. века, Београд 2019 [*Aleksić M.*, Srpske zemlje pre Nemanjića od 7. do 10. века, Beograd 2019].
- Историја Црне Горе I, Титоград 1967 [Историја Црне Горе I, Titograd 1067].
- Јанковић Ђ.*, Српско Поморје од 7. до 10. столећа, Београд 2007 [*Janković Đ.*, Srpsko Pomorje od 7. do 10. stoleća, Beograd 2007].
- Ковачевић Ј.*, Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске, Споменик САН 103, Београд 1953, 41–45 [*Kovačević J.*, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, Spomenik SAN 103, Beograd 1953, 41–45].
- Коматићина И.*, Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд 2016 [*Komatina I.*, Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII века, Beograd 2016].
- Коматићина П.*, Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена, Београд 2021 [*Komatina P.*, Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena, Beograd 2021].
- Коматићина П.*, Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I, Београд 2014 [*Komatina P.*, Crkvena politika Vizantije od kraja ikonoborstva do smrti cara Vasilija I, Beograd 2014].
- Кораћ В.*, Остаци манастира Св. Арханђела Михаила на Превлаци, *Старинар* 51 (2001) 135–170 [*Korać V.*, Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci, Starinar 51 (2001) 135–170].
- Марковић М., Војводић Д.*, Црква Светих апостола Петра и Павла у Расу, Нови Сад 2021 [*Marković M., Vojvodić D.*, Crkva Svetih apostola Petra i Pavla u Rasu, Novi Sad 2021].
- Мијовић П.*, Улцињски циборијум, *Старинар* 36 (1985) 91–104 [*Mijović P.*, Ulcinjski ciborijum, Starinar 36 (1985) 91–104].
- Прерадовић-Петровић Д.*, Улцињски циборијум. Натпис и рељефне представе, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 50 (2002) 247–264 [*Preradović Petrović D.*, Ulcinjski ciborijum. Natpis i reljefne predstave, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 50 (2002) 247–264].
- Чанак-Медић М.*, Архитектура прве половине XIII века II. Цркве у Рашкој, Београд 1995 [*Čanak-Medić M.*, Arhitektura prve polovine XIII века II. Crkve u Raškoj, Beograd 1995].

Predrag Komatina

Institute for Byzantine Studies, SASA, Belgrade

predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs

ON THE INSCRIPTION ON THE BAPTISMAL FONT FROM THE TIME
OF PRINCE VIŠESLAV. SOME EPIGRAPHIC REMARKS

The baptismal font of the priest John from the time of Prince Višeslav from the end of the 8th and the beginning of the 9th century has been known to the academic community since the middle of the 19th century, when it was brought to the Museo Correr in Venice. Since the second half of the same century, the prevailing opinion in scholarship is that it originates from the Croatian town of Nin and preserves the memory of the first known Croatian prince, who is not mentioned in other historical sources, although such an opinion has been questioned several times. Although a prince Višeslav is mentioned in Constantine VII Porphyrogenitus' work *De administrando imperio* as a Serbian ruler at the end of the 8th and the beginning of the 9th century, the baptismal font did not become a subject of interest in Serbian historiography until the first decades of the 21st century, when it was assumed that it could have originated from Svetomiholjska Prevlaka (Island of the Holy Archangel Michael) in the Bay of Kotor. Epigraphic features have so far not been used as an argument regarding this attribution of the monument. However, the inscription on the baptismal font exhibits certain characteristics that can also be noticed on the inscription of Bishop John of Kotor on the architrave in the Cathedral of St. Tryphon in Kotor from 805. On the other hand, the inscription on the baptismal font differs significantly in many of its characteristics from the North Dalmatian monuments of the same period. The epigraphic similarities between the inscriptions on the baptismal font and the one on the Kotor architrave are even greater than the similarities between the inscriptions on the Kotor architrave and the inscriptions on other monuments from the Bay of Kotor and the South Adriatic from the same period. They indicate that the baptismal font could also be attributed to the "stonecarvers' workshop" of Bishop John of Kotor from the end of the 8th and the beginning of the 9th century.